

**TÜRKİYE’DE ARAP LEHÇELERİ ARAŞTIRMALARI VE ÖĞRETİLMESİ
KONUSUNDA OLUMSUZ YAKLAŞIMIN NEDENLERİ**

*THE CAUSES OF THE NEGATIVE APPROACH TO THE ARABIC DIALECTS’
RESEARCHING AN TEACHING IN TURKEY*

Okutman Adnan ARSLAN

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, adnanarslan81@hotmail.com,
Bursa/Türkiye

ÖZ

Farklı siyasi sınırlar gibi etkenlerden dolayı aynı dilde, bölge ve zamanlara göre meydana gelebilen değişiklikler anlamındaki lehçe olgusu, yaşayan her dilde olduğu gibi geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Arapçada da yoğun olarak görünmektedir. Arap lehçeleri, Batılı araştırma enstitülerinde kayda değer sayıda araştırmaya konu olmuştur. Ancak Türkiye’de akademik düzeyde Cumhuriyet tarihi boyunca Arap dili ve edebiyatı araştırmaları göreceli olarak ilgi görse de Arap lehçeleri, ciddi anlamda araştırma konusu olmamıştır. Diğer taraftan akademik düzeyde Arap lehçelerinin müfredata alınması ve ders olarak okutulması da geç gerçekleşmiş ve az sayıda üniversite ile sınırlı kalmıştır. Bu makale, Arap lehçelerinin Türkiye’de lisans ve lisansüstü düzeyde araştırılması ve öğretilmesi konusunda “ihmal” bulunduğu bulgusuna ulaşan akademik çalışmaları esas alarak, bu “ihmal”in etkenleri üzerinde duracaktır. Araştırma Türkiye’de yapılmış Arap lehçesi çalışmalarına yüzeysel olarak değinecek bunlardan makale düzeyinde olanların değerlendirmesini yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Lehçeleri, Fasih Arapça, Ammice, Fusha.

ABSTRACT

Due to factors such as different political boundaries, the dialectal phenomenon, which means a change that can occur according to regions and times on the same level, seems to be intensified in the Arabic language which is spread over a wide geographical area as well as every living language. Arabic language and literature researchs at academic level in Turkey despite the fact that it was done throughout the history of the Republic, Arabic dialects have not been a serious research topic. This article will focus on the causes of this "negligence" based on academic studies reaching the conclusion that the Arabic dialects are "neglected" at the undergraduate and graduate level in Turkey. The research will make an assessment of those who are at the level of the articles which will be appreciated superficially to Arabic dialect studies in Turkey.

Keywords: Arabic Dialects, Modern Standart Arabic, Ammiyya, Fousha.

1. GİRİŞ

Bir dilin standart olarak eğitimini alan pek çok insan gibi Arapça eğitim gören bir kişi de Arapça konuşulan bir ülkeye seyahat ettiğinde eğitim kitaplarından öğrendiği dil ile karşılaştığı halkın konuştuğu dilin ne kadar farklı olduğunu görecektir. Arapçanın iki yüzü arasındaki bu fark daha doğrusu bu uçurum Arap medyasını takip eden kişiler için aslında şaşırtıcı değildir. “Fusha”¹ ve “Ammice” arasındaki farkın büyüklüğünü Arap filmlerini, dizilerini izleyen; yerel ezgilerini dinleyen pek çok kişiye malumdur.² Kişi, standart dilde

¹ Bu makalede “fusha” ile standart Arapça, “ammice” ile de Arapçanın lehçeleri kastedilecektir.

² Asyot Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden olan Abdulcevâd Tevfik Mahmut, günümüzde Arap lehçelerinin akademik konferanslardan dersliklere, televizyon programlarından radyo yayınlarına, filmlerden şarkılara, günlük iletişimden hatta dergi ve gazete yazılarına kadar emsali görülmemiş bir “dil hegemonyası” kurduğunu ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut, 2014: 121.

öğrendiği أريد “Urîdu-İstiyorum”nun; Suriye’de بدي “biddî”, Arabistan’da أبغى “Ebğa”, Mısır’da أنا عايز “Ene Âyiz”, Kuveyt’te أبى “Ebî” olacağını az çok bilir.

İnternet ağının yaygınlaşması, sosyal medya platformlarının binlerce kilometre uzaklıktaki farklı dil sahiplerini pasaport ve vizeye ihtiyaç bırakmadan bir çırpıda ekran başında buluşturması, medya organlarında standart dil yerine lehçelerle konuşan yüzlerin daha samimi ve daha çekici gelmesi sebebiyle halk dilinin tercih edilmesi, bazı siyasetçi ve televizyon vaizlerinin lehçelere başvurması gibi birçok etken standart Arapça (Fusha) öğrencisinin lehçelerle çok daha erken ve yakından tanışmasına sebep olmuştur.

Dünya üzerinde konuşulan her dilde varlığını sürdüren bu farklı “halk” diline Türkçede “lehçe” denmektedir. Türkologlar lehçe üzerine farklı tanımlamalar getirmiş olsa da Türk Dil Kurumu’nun yapmış olduğu şu tanım efradına câmi gibi görünmektedir.

“Bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan kolu, diyalekt.”³

Bu tanıma göre konuşulan bir dil farklı tarih, bölge ve siyasal sınırlara göre farklılık arz edebilmektedir. Bu farklılık kendisini harflerin ses ve telaffuzlarında “fonetik”, yapım ve çekim ekleri almalarında “morfoloji” ve kullanılan kelimelerin cümle içerisindeki yerinde “sentaks” göstermektedir. O halde “lehçe” olgusu ve onun araştırılması söz konusu olduğunda coğrafya, antropoloji, tarih, siyasal tarih gibi bilim dallarının yanı sıra semiyoloji gibi kapsamlı dil bilim çalışmalarına başvurulması gerekmektedir.

Türkologlar lehçe düzeyinin altında yer alan daha küçük farklılıkları da ayrıca değerlendirebilmek için “şive” ve “ağız” gibi tasniflere de gitmişlerdir. Örneğin; “Yakut”⁴ ve “Çuvaş”⁵ Türk lehçeleri iken aynı tarih ve siyasal sınırlar içerisinde dil farklılıklarını “şive” ya da “ağız” olarak tanımlamışlardır. Yine örneğin; Kazakların “*Manadan beri buwılıp otur edim, dütim şıdamay, qasına jügirip barsam, bir közi şığıp ketken eken*” ifadesi bir Türk lehçesi” iken⁶ Kastamonu yöresinde kullanılan “*İşdiyna böyle Allah devletiñ vedüğü fazlasıynân yetiya*” lehçe değil bir “ağız” farklılığıdır. Dolayısıyla Türkologların “şive” ve “ağız” kavramlarıyla aslında kastettikleri⁷ lehçeye oranla daha dar bir alanda kendini gösteren yerel farklılıklar olsa gerektir.

Bir dilin farklı bölgelere göre farklı konuşulması gayet doğal ve yaygın bir durumdur ki lehçebilim “diyalektoloji”, bu yöresel farklılıkları araştırmak üzere bir anabilim dalı olarak ortaya çıkmış ve günden güne çalışma sahasını da genişletmiştir.

Yazılı kültür ve dil üzerine yapılan araştırmalardan yüzyıllarca sonra “lehçe” ve “ağız” düzeyinde çalışmalara nispeten geç denilebilecek 19. Yüzyılda başlanmış olması kimi araştırmacılara göre lehçenin “ulusal dilin bozuk ve yetersiz bir biçimi” olarak görülmesi ile ilgilidir. (Kayra, 299) Ancak bu anlayış zaman içerisinde değişime uğramıştır. 18. Yüzyılda Avrupa’da karşılaştırmalı folklor ve karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları dikkatleri sözlü edebiyata ve lehçelere çevirmiş daha sonrasında Alman halk masalları derlenmiş, Alman ağız sözlükleri hazırlanmış ve bir sonraki yüzyılda “lehçe” ve “ağız” araştırmaları diğer batılı ülkelere yayılmıştır. (Akar, 2016: 170)

Türkiye’deki lehçe ve ağız araştırmalarını 1940’lı yıllarda ilk başlatan Türk akademisyenin Ahmet Caferoğlu olduğu bilinmektedir. Caferoğlu Anadolu’da ortaya çıkan farklı ağız karmaşasını kayıt altına alabilmek için çalışmalarda bulunmuş ve bu çalışmalar Anadolu ağızları açısından daha sonraki çalışmalara örneklik etmiştir. (Güneş, 2012: 22) Daha sonraki yıllarda Türk lehçeleri ve ağızları araştırmaları ilgili fakültelerde yoğun bir ilgiyle karşılanmış ve sayıca epey akademik çalışma kaleme alınmıştır.

Türkiye’de lisans ve lisansüstü düzeyinde “Arap lehçeleri” araştırmalarına bakıldığında ise bu araştırmaların sayıca az ve kapsamca dar bir alanda gerçekleştirildiği görülmektedir.

1. Sejfidin Haruni, “Arap Dilinin Tarihi Ve Arapçada Diglossia Olgusu, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek lisans Tezi), Bursa, 2010.

³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59cca58462da42.27512876 (28.09.2017)

⁴ Örneğin, eski Türkçede “bıyık” anlamına gelen “bıdık” Yakut lehçesinde “bitik”; “yol” anlamına gelen “yool” yine bu lehçede “suol” olarak telaffuz edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kirişçioglu, 2016: 235-238.

⁵ Örneğin, eski Türkçede “ot” Çuvaş lehçesinde “vut”, “öt” ise “vit” olarak telaffuz edilmektedir. Çuvaş lehçesi sadece fonetik değil di yapısı açısından da Türkiye Türkçesinden ve diğer Türk lehçelerinden ayrılmaktadır. Ayrıntı için bkz: Ersoy, 2013: 8-9.

⁶ “Deminden beri kollarımı bağlamış oturdurdum, dayanamayıp yanına vardığımda bir gözü çıkmış”. Balci, 2014:79.

⁷ Ağız, “Bir dilin, lehçeler içinde ses, yapı ve anlam bakımından bazı ayrılıklar içeren halkın konuştuğu değişik biçimi ve halk dilinin daha küçük ayrılıklar gösteren, belli yerleşim bölgelerine ve kişilere has olan şekli” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntı için bkz. Topaloğlu, 1989.

2. Davut Orhan, Midyat Yöresel Arapçasında (Muhallemi) Anlatılar ve Özellikler, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2014.
3. Yusuf Özcan, Mersin'in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arapça Üzerine Bir Derleme Çalışması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2016.
4. Halil Uysal, "İnsan Konulu Sözcükler Bağlamında Fasih Arapça Ve Mısır Lehçesi Bir Karşılaştırma Denemesi", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVIII, Sayı: 33 (2016).
5. Musa Alp, "Farklı İki Açından Arapça: Fusha ve Avamca", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2011/2).
6. Soner Akdağ, "Bahri Kuş, Bazı Arap Lehçelerinde Kullanılan Türkçe Sonekler Üzerine Yeni Bir İnceleme", Turkish Studies, (2012/1).

Batıda ve ülkemizde "lehçe" ve "ağız" çalışmaları gün geçtikçe daha ciddi bir zeminde ele alınıyorken "Arap lehçeleri" araştırmalarının göz ardı edilmesinin ve öğretim üyeleri tarafından tercih edilmemesinin arkasında yatan etkenler olmalıdır. Yukarıda değinildiği gibi bir zamanlar Batı'da "lehceler" in dilin "bozuk" hali olduğu algısının Arapçanın "Ammice" si için halen geçerli olduğunu söylemek zorundayız. Zira Arapça eğitimi almaya başlayan bir kişi, bir süre sonra Arap halklarının kullandığı dilin "sokak Arapçası" olduğunu öğrenecektir. Kim tarafından ortaya atıldığını bilemediğimiz "sokak Arapçası" tabiri ile "Ammice" ye karşı duyulan derin bir iğrenme halinin ifade edildiği açıktır. Dikkat edildiğinde Türkçede, değersiz, bayağı, sıradan oluşu ifade etmek için "sokak" bir niteleme olarak kullanılmaktadır. "Sokak çocuğu, sokak köpeği, sokak ağzı..." gibi "Sokak Arapçası", standart Arapçanın karşısında "Ammice" nin nasıl değerlendirildiği hakkında ipucu vermektedir. Türkler benzer tutumu Türkçenin şive ya da ağızları hakkında göstermemektedir. Standart Türkçeye "İstanbul Türkçesi" denildiği gibi, yöreden yöreye farklılık gösteren telaffuz farklılıkları "şive" ve "ağız" kavramlarıyla ifade edilmektedir. Türkçe şive ve ağız farklılıklarına gösterilen bu tutumun Arapça öğreten kimselerin Arap lehçelerine karşı göstermekten imtina ettiğini görmekteyiz.

Fasih Arapçayı iyi derecede öğrenen kimselerin Arap lehçelerine karşı⁸ ilgisiz kalışının akademik düzeyde de bir yansıması olmuştur. Ülkemizde Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren faaliyet gösteren İmam-Hatip okullarında, daha sonra açılan Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakülteleri nezdinde bugüne kadar lehçe eğitimine dair her hangi bir ders ihdas edilmediği gibi Arap lehçeleri hakkında herhangi bir atıfta da bulunulmamaktadır. Arap dili ve edebiyatı bölümleri açısından durum çok farklı değildir. Merhum Prof. Dr. Azmi Yüksel'in hazırlamış olduğu Arap Lehçeleri adlı kitabın 1996 yılında Gazi Üniversitesi'nde seçmeli ders olarak okutulması ile başlayan (Suçin, 2015: 521) "Ammice açılımı"nın akademik düzeyde çok da yayılma gösterdiğini söylemek zordur. Zira Osman Düzgün Türkiye'de Arapçanın lehçelerinin öğretilmesine dair bir makalesinde Arap lehçelerinin ülkemizde ihmal edildiği sonucuna ulaşmıştır.

"Genelde Lehçe bilimi ve özeld ise Suriye ya da Mısır lehçesi konusunda Batı menşeli pek çok çalışma yapılmış olmakla beraber bu alanın ülkemizde yeterli bir şekilde ele alındığını söylemek oldukça zordur. Bu alan, Türkiye'deki akademisyenlerin ele alması gereken son derece önemli ancak bir o kadar da ihmal edilmiş bir alandır. Özellikle Arapça öğrenen kişilerin karşılaştıkları Arap dünyasındaki iki dillilik problemi söz konusu olduğunda konunun üstüne hiç değilse pedagojik olarak daha fazla yaklaşılması gerektiği ifade edilebilir. Arap dilinin geniş havzası içinde yaşayan bu lehçelere kayıtsız kalmak çok da gerçekçi bir durum olmasa gerektir." (Düzgün, 2214)

Diğer bir çalışmada Mehmet Hakkı Suçin, Arap dili edebiyatı ve mütercim tercümanlık bölümü öğretim üyeleri ve Arapça öğrencilerinin Arap lehçelerine karşısındaki tutumlarına dair yapmış olduğu bir ankette Türkiye'de son yıllara kadar Arapça öğretiminin Standart Arapça ile sınırlı kaldığını, lehçe öğretimi düşüncesinin ancak son yıllarda dile getirildiğini ifade etmektedir. (Suçin, 2015: 521) Arap dili ve edebiyatı ve Arapça mütercim tercümanlık bölümlerinde lisans ve lisansüstü düzeyde lehçe öğretimi ve araştırmaları konusunda bazı adımlar atılmış olmasına karşın İlahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde bugüne kadar zorunlu ve seçmeli hiçbir ders açılmamış kısa vadede de bu hususta herhangi bir adımın atılacağından bahsetmek mümkün görünmemektedir.

⁸ Arap lehçelerinin oluşumu ve tarihi seyri hakkında Arapça, İngilizce ve Almancada sayıca büyük bir yekûn teşkil edecek çalışma bulunmaktadır. Yukarıda künyesi verilen Arap lehçeleri hakkında yapılan araştırmaların bir kısmı gördüğümüz kadarıyla bu çalışmaları ana hatlarıyla taramış ve Türkçeye aktarmıştır. Dolayısıyla Lehçelere ait tarihi, coğrafi ve istatistiki bilgiler için örneğin; Davut Orhan'ın "Midyat Yöresel Arapçasında (Muhallemi) Anlatılar Ve Özellikleri" adlı yüksek lisans tezinin 22-30 ve Sejfîdîn Harunî'nin "Arap Dilinin Tarihi Ve Arapçada Diglossia Olgusu" başlıklı yüksek lisans tezinin 41-58 sayfalarına bakılabilir.

Burada her dilde var olan ve Batı'da yaklaşık 2 asırdır araştırılan "Arap lehçelerinin" Türk akademisinde hangi etkenlerle "sokak Arapçası" olarak algılandığını ve son yıllara kadar neden lisans ve lisansüstü düzeyde ihmal edilmiş olabileceği üzerinde durulacaktır.

2. İLİM DİLİ FASİH ARAPÇA

Türklerin Arapçaya olan ilgisinin tarih boyunca onun bir "metin dili" oluşu ile alakalı olduğu görünmektedir. Osmanlı Medreselerinde yüzyıllarca okutulan ders kitaplarına bakıldığında sarf ve nahiv merkezli dil eğitiminden sonra öğrenilen Arapçanın kullanım alanının sadece fıkıh ya da hadis gibi İslami ilimler eksenini ile sınırlı kaldığı bilinmektedir. Arapça, ticari ve siyasi işlevselliği olmayan, pratik iletişimi hedeflemekten uzak sadece "din"i anlamak ve öğrenmek için "alet ilmi" mesabesinde öğretilmiştir. (Hazer, 2002: 282) Bunun siyasi bir yansıması olarak Osmanlı döneminde Ana dili Arapça olan milletlerle sözlü iletişimi sağlayacak geniş bir bürokrat ve ilmiye sınıfı oluşmamıştır. Arapça kitaplar okunmuş, Osmanlı âlimleri Arapça kitaplar telif etmiş ancak bu gayretler sözlü iletişim için bir adım ileriye gitmemiştir.

Dolayısıyla Türk'ün zihninde Arapça genel anlamda iletişim dili değil, dini metinleri anlama dilidir.⁹ Türkler asırlar boyunca İslam'ın ilk asırlarında yazılmış eserleri anlamaya özen göstermişler, Arap halklarını anlamaya çok önem vermemişlerdir. Bugün Arap lehçelerine gösterilen ilgisizliğin ya da onu "sokak dili" addetmenin temelinde yatan saik bu olmalıdır. Zira ilmi ve dini açıdan Arapların konuştuğu lehçelerin dini metinleri anlama açısından hakikaten de hiçbir değeri olmadığı izaha gerek duymayan bir gerçektir. Arapçayı yüzyıllardır ilim dili, din dili olarak algılayan bir zihniyetin "dini metinleri" anlama açısından değeri olmadığı düşünülen herhangi bir Arap lehçesini araştırmaya ilgi göstermemesi sürecin doğal bir sonucudur denilebilir.

3. FASİH ARAPÇA EĞİTİMİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Türkiye'de Arapça eğitiminin verildiği resmi kurumların hemen tamamında Arapça eğitiminin istenilen performansta verilemediği, öğretilmediği yönünde şikâyetler olduğu bilinmektedir. Bu konuda birçok akademik çalışma yapılmış, konferanslar, çalıştaylar icra edilmiştir.¹⁰ Bu çalışmalara bakıldığında Arapçanın yüksek din öğretiminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesine rağmen, uzun yıllar iyi derecede Arapça konuşan, anlayan ve Arap dünyasındaki bilimsel yayınları takip edebilecek nitelikte öğrenci yetiştirmekte yetersiz kaldığına işaret edilmiştir. (Uçar, 2013: 129)

Fasih Arapça eğitiminin temel düzeyde bile beklentileri tatmin etmediğinin düşünüldüğü bir ortamda lehçe eğitiminin ciddi olarak gündeme alınmaması kabul edilebilir bir yaklaşım olmalıdır. Bir dilin standart biçimini dahi öğretmekte karşılaşılan sorunlar, birinci derecede önem arz etmeyen Arap lehçelerinin öğrenilmemesini bir sorun olarak görmeme eğilimini vermiştir denilebilir.

4. LEHÇE BİRLİĞİ BULUNMAYIŞI

Arapça, yaklaşık 20 ülkenin resmi dili olup 250 milyondan fazla insan tarafından ana dil olarak konuşulmaktadır. (Zaidan, 2012: 2) Basın ve medyada yazılı ve sözlü anlatım dili olarak kullanılan Modern Standart Arapça siyasal, kültürel, sosyal hatta dini mezhep bakımından büyük farklılıklar barındıran Arap toplumlarının ortak dili olmayı başarmıştır. Bugün Bağdat'ta basılan bir kitap Cezayir'de kitap fuarında yerini alabilmektedir. Yemen'den Libya'ya giden bir akademik heyet fasih Arapça ile rahatlıkla anlaşabilmektedir. Bu denli geniş ve yerel farklılıklara sahip bir coğrafyanın ortak bir dile sahip olması fasih Arapça açısından gerçekten önemli bir meziyettir. Ancak bu olumlu özelliğin konuşma dili olan lehçeler için geçerli olduğunu söylemek imkânsızdır. Arap halkları değil siyasal sınırlar dışında aynı ülke sınırları içerisinde dahi birçok ağız farklılıklarına sahiptir. Bir Basralının bir Cezayirli ile bir Faslının bir Yemenli le anlaşabilmesi için birbirlerini çok iyi dinlemesi gerekmektedir. Arap sinemasında on yıllarca öncü durumda bulunan Mısır'ın lehçesinin medya aracılığıyla diğer Araplar tarafından büyük ölçüde anlaşıldığı bir gerçek olsa da örneğin bunun bir doğu Akdeniz ülkesi olan Fas'ın lehçeleri için söylemek güçtür. Hatta bazı araştırmacılar lehçelerdeki bu farklılıkların bazı Arap lehçelerini birbirinden farklı diller haline getirdiğini ifade etmişlerdir. (Zaidan, 2012: 3)

Buradan yola çıkarak Araplar arasında lehçeler ile bir dil birliği sağlanmasının uzak oluşu, Türkleri Arap lehçelerini öğrenmeye karşı olumsuz bir etki uyandırmış olduğunu söyleyebiliriz. Zira onlarca değil

⁹ Hasan Soyupek, "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türkiye'de Arapça Öğretimi" başlıklı doktora tezinde Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri öğretim elemanları üzerinde uygulamış olduğu bir ankette ulaştığı sonuca göre "öğretim elemanlarının toplam %80'ni dinî metinleri tercüme edebilecek seviyede (Arapça) öğretilmesi taraftardır." Anlaşılan Arapçanın ne amaçla öğretileceği konusundaki düşünceler değişmemiş, benzer anlayış Cumhuriyet döneminde açılan İlahiyat fakülteleri nezdinde de devam edegelmiştir. (Soyupek, 2004: 395)

¹⁰ Konu hakkında örnek çalışmalar için bkz. alDyab, 2012; Güner, 2013; Güney, 2014; Soysaldı, 2010.

yüzlerce lehçe ve ağız farklılığı ortada varken bir Türk bu lehçelerin hangisi öğrenecektir? Suriye lehçesini öğrenmiş bir Türk'un Yemen'de ya da Tunus'ta iletişim kurmakta zorlanacağı açıktır. Araplar bile kendi aralarında anlaşabilmek için çözümünü fasih Arapçada buluyorken Türklerin standart Arapçayı bırakıp herhangi bir Arap lehçesini öğrenmeye çalışması elbette isabetli görünmemiş olacak ki lehçe öğretimi Türkiye'de yaygınlık gösterememiştir.¹¹

5. FASİH ARAPÇA ARAŞTIRMALARINDA ALAN GENİŞLİĞİ

Fasih Arapça ile ilgili ister klasik ister modern dönemlere ait olsun sayısız kaynağa ulaşmak mümkündür. Henüz daha hicri ilk asırdan itibaren dil çalışmaları hız kesmeyerek asırlarca devam etmiş ve Arapçanın en ince ayrıntılarına kadar varacak yığınla değerli çalışmalar yapılmış ve günümüze ulaşmıştır. Modern dönemde ise yine başta Lübnan ve Mısırlı edebiyatçılar başta olmak üzere Arapça edebi eserler kaleme alınmıştır. Fasih Arapça, edebi açıdan zenginliği ve roman gibi edebi türlere elverişli oluşunun yanı sıra son yüzyıllarda Batı'dan gelen teknolojik gelişmelere de ayak uydurabilmiş Arap dil enstitüleri kurularak terminoloji ihtiyaçlara karşılık verebilmiştir.¹²

Dolayısıyla Türk akademisinin önünde Arap edebiyatında şiirinden, romanına; öyküsünden tiyatrosuna, sözlüklerinden makamelerine, ayetlerden hadisler kadar uçsuz bucaksız bir araştırma sahası bulunmaktadır. Arap dili ve belagati anabilim dalları zaten istenilen düzeyin altında akademik personel ve lisansüstü öğrencisi ile ancak Arap edebiyatı ile meşgul olmaktadır. Deyimi yerinde ise Arap dili araştırmacılarının önünde böylesine verimli ve geniş bir alan dururken onların edebiyat dili olmaktan çok uzak olan lehçe araştırmalarına yönelmeleri bir tür emek israfı görülmüş olması muhtemeldir. Örneğin; Türk akademi dünyasında Abbasi döneminin büyük şairlerinden Ebu Tayyip el-Mütenebbi, Ebû Temmâm, Ebû Nuvâs, Şerif Razî, el-Buhturî gibi isimler hakkında doktora düzeyinde herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır.¹³

6. LEHÇE ARAŞTIRMALARININ SAHA ÇALIŞMASINI GEREKTİRMESİ

Batıda oryantalizm hareketi ile birlikte son iki yüz yılda yapılmış çalışmalara baktığımızda Batılı araştırmacıların özellikle Arap lehçeleri üzerine odaklandıkları görülmektedir.¹⁴ Başta İngiliz, Fransız ve daha sonraki tarihlerde Alman oryantalistlerin Arap ülkelerinde yolculuklar yaparak yöre seviyesinde fonetik araştırmalar yapması, Arap lehçeleri arasındaki farklılıkları titizlikle ortaya koymaları lehçe çalışmalarının nasıl bir yaklaşımla yapılacağı konusunda onların takip ettikleri yöntemleri öne çıkarmıştır.¹⁵ Bu çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla lehçe araştırmaları oryantalistlerin yaptığı gibi zahmetli saha çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bir harfin hangi yörede nasıl telaffuz edildiğinin bilgisi ancak kararlı, sabırlı ve uzun soluklu araştırmanın sonunda mümkün olmaktadır.¹⁶ Bundan dolayı bir Türk akademisyenin lehçeler üzerine çalışması, bizzat Arap ülkelerinde ve nispeten zahmetli ortamlarda çalışmaya ihtiyaç duyacağı için tercih edilmemiştir denilebilir.

¹¹ Bugün itibarıyla Türkiye'de basılan tek Arap lehçesi öğretim kitabı Akdem yayınları tarafından yayımlanan "Arapçanın Lehçeleri I" dir. Bu çalışmanın seri halinde devam ederek diğer Arap lehçelerine yer vereceği anlaşılmaktadır.

¹² Araplar, modern bilimlerin ortaya çıkışı sonrası Arapçanın zengin kelime üretme kapasitesini kullanmak için enstitüler kurmuşlardır. Bu enstitülerin ilki 1932 yılında Kahire'de kurulan Mecmau'l-lugati'l-Arabiyya'dır. Enstitü, teknik terminoloji sözlükleri yayımlamıştır. Daha sonraki yıllarda benzer amaçlarla Irak, Ürdün, Fas ve Suriye'de enstitüler kurulmuştur. Bu enstitülerin Arap insanının özellikle Batı'dan gelen yeni kelimelere olan ihtiyacını gidermiş ve Ammicenin ya da yabancı dillerin hâkimiyeti karşısında kalkan olmuşlardır. Kaçınılmaz olan etkileşimi en aza indirmekte katkısı olmuştur.

¹³ Bu isimler hakkında Ulusal Tez Merkezi'nin verileri esas alınmıştır.

¹⁴ Bu araştırmalara örnek olarak şu çalışmalar gösterebilir: **Tunus lehçesi:** Fathi Talmoudi, *The Arabic Dialect of Susa (Tunisia)*, University of Goteborg, 1980; **Saudi Arabistan Lehçeleri:** Theodore Prochazka Jr, *Saudi Arabian Dialects*, Routledge&Francis Group, London/1988; **Suriye-Filistin lehçeleri:** W. Randal Garr, *Dialect Geograpy of Syria-Palestine*, Univetsity of Pennsylvania Press, USA/ 1985; **Güney Sina lehçesi:** Rudolf E. de Jong, *A Grammar of the Bedouin Dialects of Central and Southern Sinai*, Leiden-Boston/2011, **Bağdat lehçesi:** Haim Blanc, *Communal Dialects In Baghdad*, Harward Üniversitesi, Cambridge/1964, **Batu Sudan ve Fas lehçeleri,** Mena Lafkioui, *African Arabic: Approaches To Dialectology*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin/2013. Bu çalışmalar, ele aldıkları lehçeleri önce fonetik açıdan inceledikten sonra şekil ve sözcük dizimi bakımından ele almışlardır.

¹⁵ Ortadoğu ülkeleri üzerine yapılan önemli araştırmalardan biri "Handbuch Der Orientalistik" adlı çalışmadır. Alman oryantalizminin tipik çalışmalarından olan bu eserde, özellikle Ortadoğu'nun Bahreyn gibi ülkelerinde kullanılan sadece yerel lehçeler değil, Araplara ait birçok sosyokültürel karakteristik özellik detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hatta çalışmada dikkatimizi çeken bir husus da araştırmacıların Arap çocuklarının sokakta oynadıkları oyunlara kadar incelemeleri olmuştur. Çalışma Arap lehçelerinin standart Arapçanın fonetiğinden farklı ses özelliklerini transkripte etmekle yetinmemiş aynı zamanda bunu ses dosyaları ile kayıt altına almışlardır.

¹⁶ Irak'ın Kuzeyinde yer alan Musul şehrinin 100 km kuzeybatısında küçük bir yerleşim yeri olan Rabia sakinleri bölgede yaygın olarak bilinen Musul lehçesinden farklı bir lehçe ile konuşmaktadır. Farida Abu Haydar Ekim 2000 ile Ağustos 2001 tarihleri arasında bu bölgede bulunmuş, yöre sakinlerinin konuşmaları ses kaydına almış ve bu lehçeye ait fonetik farklılıklar başta olmak üzere diğer filolojik özellikleri bir çalışma halinde Alman Doğubilimleri Enstitüsü'ne olan Manfred Woidich'in "Approaches To Arabic Dialects" adlı seride 2004 yılında yayımlamıştır.

Türkiye’de “Arap lehçeleri” üzerine yapılmış akademik çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların makale düzeyinde olanlarının fonetik açıdan yeteri kadar ayrıntıya inilmediği¹⁷ sadece kelime ve terkiplerin standart Arapça ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Bu karşılaştırmada Arap konuşmacılarla “görüşme tekniği” yapılmadığı ammice sözlüklere başvurduğu anlaşılmaktadır.

Örneğin; Halil Uysal’ın “İnsan Konulu Sözcükler Bağlamında Fasih Arapça Ve Mısır Lehçesi Bir Karşılaştırma Denemesi” adlı makale, Mısır lehçesinde bulunan “İnsan konulu” sözcüklerin standart Arapça ile karşılaştırmasını yaparken, “kelime aynı, telaffuz aynı” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Hâlbuki fasih Arapça ve Ammice arasında sözcükler morfolojik açıdan değişiklik arz ettiği gibi fonetik bakımından da farklılık göstermektedir. Örneğin fasih Arapçada ض harfinin mahreci “dilin sağ ya da sol kenarı”, sıfatı ise “istitale” iken Mısır lehçesinde bu harf ط harfinin mahrecine yakın telaffuz edilmektedir. Yine ل harfi fetha (üstün) aldığında fasih Arapçada ince “ae” okunurken Mısır lehçesinde kalın okunmaktadır. Uysal’ın عضلة kelimesinin lehçe ve standart telaffuzu karşılaştırması yaparken “telaffuz aynı” değerlendirmesi fonetik açıdan isabetli görünmemektedir. Zira bu kelimenin telaffuzunda ض harfinden sonra gelen ل harfinin, ض harfindeki “kalın ünlü” sese benzer bir şekilde kalın telaffuz edilmektedir. Daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek gerekirse harf “la” şeklinde “tefhim” yapılarak telaffuz edilmektedir. Yine Uysal, diğer bir sözcük olan مطلق “dul” hakkında standart Arapça ve lehçe kullanımı arasında fark olmadığını ifade etmiştir. Hâlbuki kendi araştırmasında da belirttiği gibi Mısır lehçesinde çoğu zaman ق harfi ء “hemze”ye dönüştürülmektedir. Dolayısıyla bu kelimenin de telaffuzu aynı değil farklıdır. (Uysal, 2016: 23)

Diğer bir örnek Musa Alp’in “Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca” adlı makalesinden gösterilebilir. Bu makalede Alp, haklı olarak Arapça konuşulan coğrafyanın genişliğinden dolayı çalışması hakkında “Arapların lehçelerinin çokluğu ve çeşitliliği nedeniyle konunun sınırlandırılması çok zor olan bir çalışma olacağından özellikle Suriye-Ürdün bölgesi ile sınırlandırılmaya çalışılacaktır” (Alp, 2011: 91) diyerek araştırmayı belirli bir bölge ile sınırlı tutacağını ifade etmiştir. Bu çalışmada Arapça’nın tarihi ve konuşulan coğrafi alanı hakkında bilgiler verildikten sonra bazı kelime, terkip ve cümlelerin genel olarak fasih ve Avamca karşılaştırılması yapılmıştır. Ancak gördüğümüz kadarıyla bu çalışma “lehçe” araştırması hakkında gerekli ayrıntıya girmemekle beraber, araştırmanın sınırlarını oldukça geniş tutarak Mısır’dan Umman’a, Suriye’den Arabistan’a ait bazı lehçe örneklerine yer vermiştir. Bu verilen örneklerin kaynağının bizzat konuşmacıların telaffuzlarına ait olmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan bu çalışmada verilen bazı bilgilerin lehçe kullanımlarıyla örtüşmediğini belirtmek zorundayız. Zira “sesinde değişiklik olanlar” başlığı altında yapmış olduğu karşılaştırmada قليل “az” kelimesinin أليل olarak telaffuz edildiğini belirtmiştir. Hâlbuki ق harfinin Suriye ve Ürdün’de tamamen ء olarak telaffuz edildiğini söylemek mümkün değildir. Suriye’nin Lazkiye şehri ve çevresinde ق harfi standart Arapçada olduğu gibi telaffuz edilmektedir. (Alp, 2011: 96)

Yine aynı çalışmada يجي “geliyor” fiil çekiminin lehçelerde يجي, بجي (yaci/becî) şeklinde telaffuz edildiğini belirtmiştir. (Alp, 2011: 96) Hâlbuki Alp’in ifade ettiği şekliyle(becî) Suriye lehçesinde eril 3. tekil şahsın değil 1. tekil şahıs olan أجي “ben geliyorum”un telaffuzudur.

Bu çalışmada dikkat çeken diğer bir konu da verilen lehçe örneklerinin konuşulduğu ülkeler açısından herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan dağınık verilmiş olmasıdır. Çalışmada hangi kullanımın hangi lehçeye ait olduğu çoğu zaman bilinmemektedir. Örneğin هذه الساعة terkibinin لسة ya da هسة şeklindeki kullanımının hangi ülkede kullanıldığı bilinmemektedir.¹⁸ Bu türden eksikliklerin yanı sıra çalışmadaki bazı bilgilerin titizlikle verilmemiş olduğu görülmektedir. Örneğin; “Uydurma Kurallar ve Kural İhlalleri” başlığı altında “uydurma” olarak verilen “شوف” karşılığında “انظر” “bak” anlamı verilmiştir. (Alp, 2011: 99) Bu ve bu başlık altında verilen diğer kelimelerin “kuralı” açıklanarak “kural ihlali” yapıldığı bilgisi daha açıklayıcı olabilirdi.

Arap lehçeleri hakkında bu iki çalışmadan elde ettiğimiz sonuç, bir makalenin bilimsel çerçevesinin böylesine geniş bir konunun (fonetik-sentaks-morfoloji) incelenmesine uygun olmadığı yönündedir.

¹⁷ Türkiye’de kullanılan Arapçanın Tarsus lehçelerine dair yapılan yüksek lisans tezine bakıldığında bu çalışmanın batıda yapılan lehçe çalışmalarında izlenen “tikel araştırma yöntemini” esas aldığı görülmüştür. Çalışma Tarsus’un farklı köy, mahalle ve belediyelerinden 45 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiş, telaffuzların bir kısmının ses kaydı alınmış ve başka şahıslara dinletilerek kontrolü yapılarak yazıya aktarılmıştır. Buradan hareketle herhangi bir Arap lehçesinin araştırılmasında bu tezde izlenen yöntemin takip edilmesinin daha uygun olacağı, bir makalenin akademik sınırlarının lehçeleri ele almak için uygun olmayacağı söylenebilir.

¹⁸ Yine bu çalışmada “Sesinde (Esvat) Değişiklik Olanlar:”, “Harfleri Eksilen ya da Fazlaşanlar:”, “Aslı Fusha olup da Resmi dilde Kullanılmadığı için Avamca Sayılan Kullanımlar:”, “Genel Anlamda Zamirler” ve bunları takip eden fiil çekim örneklerinde hangi lehçenin esas alındığı belirtilmemiştir.

Dolayısıyla nitelikli lehçe araştırmaları doğu bilimcilerin geçen iki yuzyılda yaptıkları gibi derinlikli, geniş saha çalışmasını gerekli kılmaktadır ki bu türden geniş yelpazeli ve yorucu akademik araştırmalardan ziyade ilgili anabilim dalları teorik, kitabı araştırmalara yönelmiş olduğu söylenebilir.

7. LEHÇELERİN FASİH ARAPÇA YERİNE İKAME ALIşMALARI

Fransızların 1879 yılında Mısır'ı işgal etmesi ve onların çekilmesi sonrası Mısır'da İngilizlerin siyasi egemenlik kurması sürecinde Batılı güçleri Arapların yazı dili olarak fasih Arapçayı bırakıp halkın konuşma dili olan Ammiceyi kullanmalarına yönelik ısrarlı politikalar yürütmüşlerdi. Ammice gazeteler basılıyor, kitaplar yayımlanıyordu. Arap aydınlarından da “lehçe” lehinde sesler yükseliyordu. (Ma'luf, 16) Ancak Mahmut şakir, Necip Mahfuz, Taha Hüseyin gibi önde gelen edebiyatçı ve aydınlar fasih Arapça yerine Ammicenin ikame edilemeyeceğini, bu çabaların açık bir biçimde emperyalizmin değirmenine su götürmek hükmünde olduğunu, asıl maksadın Arapların tarihi köklerini Ammice bahanesiyle, popülist söylemlerle koparma anlamına geldiğini ısrarla ifade ediyorlar, düşüncelerini ilmi platformlarda dile getiriyorlardı. (Aydm, 2015)

Buradan hareketle Arap aydınları nezdinde “Lehçe” ağrıları ve araştırmaları, emperyalist niyetlerle gündeme getirilmiş sinsice planları hatıra getiriyordu. Lehçeler karşısında benzer algının Arap dili alanında alışan Türk araştırmacıları üzerinde de etkili olduğu söylenebilir. Dönemin edebi akım ve hareketlerini takip eden Arap edebiyatı araştırmacılarının “lehçe araştırmaları ve yaygınlaştırılması” kampanyalarını, “halkçı” maskesi takmış “sömürgeci” niyetler olarak algılamıştır. Dolayısıyla bu algı Arap dili ve Edebiyatı ve Arap dili ve belagati anabilim dalı öğretim üyelerinin “lehçe” araştırmalarına karşı şüpheci yaklaşmalarına neden olmuştur denilebilir.

8. SONUÇ

“Sözcükler değişir, çünkü biz değişiyoruz” diyen Jean Rousselot bu veciz ifadesiyle aslında lehçelerin oluşumunun bir yaratılış gerçeği olduğuna işaret etmiştir. İnsanın yaşamı boyunca sadece fiziki ya da biyolojik değişiklikler değil, zihinsel ve ahlaki sayısız değişimler meydana gelmektedir. Bireyin kendi his dünyasını ifade etmek için kullandığı göstergelerden ibaret olan “dil” farklı zamanlardaki hislerin ya da ihtiyaçların değişmesi ile doğal olarak evirilmeler, dönüşümler yaşayacaktır. İnsanın kullandığı dilin iskeleti ömür boyu aynı kaldığı halde duygu ve ihtiyaçlarını ifade etmek için seçtiği göstergelerin zamana ve yaşanılan olaylara göre değiştiği gibi bireylerden müteşekkil toplumların, halk kitlelerinin kullandığı dilin de toplumsal olaylara, farklı kültür ve dillerle olan iletişimine göre değişmesi gayet doğal bir olgudur. Yaratılışın vazgeçilmez yasası olan değişimin dildeki tecellisidir lehçeler. Aslında siyasi sınırlar içerisinde tanınan resmi bir dilin de neticede bir lehçe olduğu bir gerçektir. Her nasılsa bu lehçe siyasi ve toplumsal desteği arkasına alarak yazıya aktarılmış, sözlüklerde kaydedilmiş ve “bozulma”dan kurtulmuştur. Edebiyat dili, yazı dili, standart dil, formel dil, resmi dil.. olmuş ve kendisine aslında kardeşi olan diğer lehçeler üzerinde egemenlik bahşedilmiştir. Kardeşleri bu kadar şanslı değildir. Ancak onlar da bütün bir halkın kalbinde ve dilinde kendisine yer bulmuş ve devam edegelmiştir.

Lehçe toplumların sosyokültürel, sosyopolitik hatta sosyoekonomik bir aynasıdır. Bu aynada o toplumun kültürel derinliklerine bakılabilir. Standart dilde bulamayacağız birçok duygunun izdüşümüne lehçelerde ya da ağız ve şivelerde rastlarız. O toplumun neyi ne kadar sevdiği, kimden ve neyden ne kadar korktuğu sözlüklerde değil, sevgi, korku, şaşırma.. anlarında dedelerimizin, ninelerimizin ağızlarından dökülen “şive” ve “ağız”da saklıdır, kayıtlıdır.

Lehebilim ya da daha genel anlamda halkbilimle ilgilenen öncü araştırmacıların özellikle Avrupalı doğu bilimcilerin olduğunu kabul etmek zorundayız. İngiliz, Fransız ve Alman doğu bilimcilerin genelde Asya ve Afrika özel olarak da Araplar ve onların yerel lehçeleri ve kültürel yaşamları üzerine yapmış oldukları çalışmalara bakıldığında onların 19. Yuzyıl ve 20. Yuzyılda bu iki kıtada “sömürge” faaliyetlerini nasıl yerine getirdikleri hakkında bize ipuçları verecektir. Sömürge sadece zor kullanarak yapılmamış kimi zaman kendisini sevdiren hale getirmiştir. Sömürgecinin haksız ve zorbaca bu toplumların toprağını, doğal servetini, milli kimliğini elinden alırken nasıl kendisini sevdirdiğini anlamının bir yolu onların “oryantalist” çalışmalarına bakmaktır.

Dolayısıyla “lehçe” çalışmalarının geçmişi bizim gibi doğu toplumları açısından pek “nezih” değildir. Bilhassa ilahi mesajın anlaşılmasında hayati bir öneme sahip “fasih Arapça” karşısında bir dönem set olarak örülmeye çalışılan “Arap lehçeleri” araştırmalarının, salt “bilimsel” perspektifle ele alınabilmesi için “lehçe araştırmaları” mazisinin, zaman aşımına uğraması gerekecektir.

Diğer taraftan Arapça öğretimi açısından Türk eğitim sisteminde on yıllarca süren pedagojik aksaklıklar, klasik-modern Arapça eğitimi tartışmalarının gölgesinde defalarca değişen ve dikiş tutmayan yöntemler, konuya eğilen araştırmacıların dikkat ve ilgisini yoğun bir şekilde fasih (standart) Arapçaya çevirmiş, doğal olarak lehçe araştırmalarını ve eğitimini önemsiz hale getirmiştir.

Araştırmada atıfta bulunulan Arap lehçeleri hakkındaki makalelere bakıldığında lehçeler söz konusu olduğunda saha çalışmasının ne kadar gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Zira lehçeler standardı olmayan halk kullanımıdır ve “halk” denilen kitlenin ülkeden ülkeye hatta köyden köye farklılık arz edeceği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla “lehçe” olgusu örnek olarak “Suriye lehçesi” genellemesiyle ele alınabilecek bir konu olmaktan uzaktır. Lehçe araştırmaları bizzat o lehçeyi konuşan bölgede kalmayı, yöre insanının “dil alışkanlıklarına” aşına olmayı, fonetik araştırma için farklı ses kayıtlarını alarak karşılaştırmalar yapmayı gerektirecektir. Bu tür bir araştırma ise muhtemelen bir proje kapsamına alınıp seyahat ve konaklama için mali desteğe ve materyale de gereksinim duyacaktır. Deyimi yerinde ise lehçe araştırmaları “masa başı” çalışması değil, saha araştırması olmalıdır. İlgili anabilim dallarımızın “bunca araştırılmamış önemli konu dururken” bu tür araştırmalar için henüz hazır olduğunu söylemek mümkün değildir.

Son olarak, azımsanmayacak sayıda Arap edebiyat eleştirmeninin lehçelerin edebiyat bakımından değersiz olduğuna, Araplar arasında avamcanın yaygınlaşmasının Arap dili açısından ciddi bir tehlike oluşturduğuna, bir an evvel gerekli kurumsal tedbirlerin alınarak fasih Arapçanın yaygınlaştırılmasına dair çağrıda bulunduğu bir dönemde Türk araştırmacılarının, Ammice için zaman ve emek harcamalarının şimdilik yerinde olmadığı, bu tür bir çalışma yapılacaksa da saha çalışması yapılmadan nitelikli bir lehçe araştırmasının mümkün olmadığı ve pedagojik açıdan Ammice öğretiminin akademik kurumlar yerine özel kurslara ve şahsi çalışmalara bırakılmasının daha isabetli olacağı kanaatimizdir.

KAYNAKÇA

- alDyab, A. (2012). Türklere Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akar, A. (2016). “Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar”, Akademik Bakış, Sayı: 19.
- Alp, M. (2011). “Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2.
- Alpay, M. (1976). Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aydın, T. (2015). “Standart Arapça ve Lehçe Tartışmaları”, İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 4.
- Blanc, H. (1964). Communal Dialects In Baghdad, Harward University, Cambridge.
- de Jong, Rudolf E. (2011) A Grammar of the Bedouin Dialects of Central and Southern Sinai, Leiden-Boston.
- Ersoy, F. (2013). “Çuvaşçaya Özgü Bazı Özellikler Üzerine”, Turkish Studies, 8.
- Garr, W. R. (1985). Dialect Geograpy of Syria-Palestine, USA: Univetsity of Pennsylvania Press.
- Güner, Ayşe İ. (2013). Türkiye’de Arapça Öğretimindeki Usul ve Tekniklerin Analizi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güneş, B. (2012). “Karşılaştırmalı Ağız Araştırmalarının Önemi Ve Türkiye’deki Karşılaştırmalı Ağız İncelemeleri Üzerine Bir Deneme”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4.
- Güney, Murat A. (2014). “Yabancı Dil Öğretimi ve Dünden Bugüne Türkiye’de Arapça Öğretimi”, KTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1.
- Haruni, S. (2010). Arap Dilinin Tarihi Ve Arapçada Diglossia Olgusu, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Hazer, D. (2002). “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1.
- Lafkioui, M. (2013). African Arabic: Approaches To Dialectology, Berlin: Walter de Gruyter Gmbh.
- Prochazka Jr, T. (1988). Saudi Arabian Dialects, London: Routledge&Francis Group.
- Soysaldı, M. (2010). “Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Problemler Ve Çözüm Yolları”, Ekev Akademi Dergisi, 45.

Suçin, Mehmet H. (2015) “Mevâkıf esatizeti’l-lugati’l-Arabiyye ve tullabihâ min tedrîsi’l-lehecâti’l-Arabiyye ale’l-müsteva’l-câmiî fî Turkiyâ”, Arabic Varieties: Far and Wide Proceedings of the 11th International Conference of AIDA –Bucharest.

Şakir, M. (1385/1966). Ebâtil ve Esmâr, Kahire: Mektebetu’l-Hân.

Talmoudi, F. (1980). The Arabic Dialect of Susa (Tunisia), University of Goteborg.

Tevfik, M. (2014). “el-Vakiu’l-lugavî fi’l-Âlemi’l-Arabî fî dav’i heymeneti’l-leheceti’l- mahalliya ve’l-lugati’l-İngilîziyya”, Ruâ istratîciyyâ.

Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Uçar, R. (2013). “İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Arapça Dersine Karşı Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4.

Uysal, H. (2016). “İnsan Konulu Sözcükler Bağlamında Fasih Arapça Ve Mısır Lehçesi Bir Karşılaştırma Denemesi”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2016).

Soyupek, H. (2004). İkinci Meşrutiyet’ten Günümüze Türkiye’de Arapça Öğretimi, Yayınlanmamış doktora tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Yorulmaz, H. (1995). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Alfabe Tartışmaları, İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Zaidan O., Chris, Callison-Burch (2012). “Arabic Dialect Identification”, Association for Computational Linguistics,1.

Çevrimiçi Kaynaklar

Erol Kayra, “Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları”, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/kayra_01.pdf (28.09.2017)

Fatih Kirişçioğlu, Sahalar (Yakutlar) ve Saha Türkçesi, Türkler, C:20.

<http://www.altayli.net/wp-content/uploads/2016/09/SAHALAR-YAKUTLAR-VE-SAHA-T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0.pdf> (28.09.2017)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59cca58462da42.27512876 (28.09.2017)

Osman Düzgün, “Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretiminde Lehçenin Yeri”, International Journal of Languages’ Education and Teaching.

http://www.ijlet.com/Makaleler/107342761_Osman%20D%20c3%bczg%c3%bcn.pdf (28.09.2017)